

Єсипович К. П.,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри романських мов
Київського національного лінгвістичного університету

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОЛЬКЛОРНОГО ДИСКУРСУ

Анотація. У статті ми обґрунтуємо теоретичні та методологічні питання дослідження семантики французького фольклорного дискурсу. До синтагматичних методів аналізу належать дистрибутивний і контекстуальний методи, а також вивчення законів сполучуваності слів. Парадигматично орієнтованим методам відповідають методи субституції, компонентного аналізу та метод семантичних полів.

Ключові слова: метод польового моделювання, контент-аналіз, компонентний метод.

Постановка проблеми. Спрямування курсу мовознавчих досліджень з системно-структурної парадигми на антропоцентричну, функціональну, когнітивну парадигму відбулося наприкінці минулого століття. Поступово орієнтація на міждисциплінарний підхід стала ознакою актуальності лінгвістичного дослідження.

Мета статті – висвітлити ключові теоретичні та методологічні питання дослідження семантики фольклорного дискурсу.

Безумовно, центральним для семантики є поняття значення або семантики слова. Семантика визначається як зміст, інформація, що передається за допомогою мови або мовної одиниці (слова, граматичної форми слова, словосполучення, речення) [4, с. 438].

Термінологічне наповнення поняття «значення» безпосередньо пов'язане з проблемою методів аналізу семантики слова, серед яких традиційно визначають лінгвістичні та психолінгвістичні. Психолінгвістичні методи спираються, насамперед, на роботу з інформантами використання опитувань, анкетування, виявлення асоціацій, пов'язаних з аналізованими словами в свідомості інформанта, але в діахронічних дослідженнях застосування таких методів є неможливим. Детальніше зупинимося на лінгвістичних методах проведення наукової розвідки, здійснених у парадигматичній і синтагматичній площинах.

Виклад основного матеріалу дослідження. До синтагматичних методів аналізу належать дистрибутивний і контекстуальний методи, а також вивчення законів сполучуваності слів. Парадигматично орієнтованим методам відповідають методи субституції, компонентного аналізу та семантичних полів. Використання словникових дефініцій значень слів також є одним зі способів їх вивчення. Безумовно, найбільш продуктивним вважається поєднання різних методів дослідження. Більш докладно ми зупинимося на основних методах, які використовуються нами в дослідженні фольклорного дискурсу: польовому, контекстуальному (контент-аналізу) і компонентному. Провідна роль належить використанню методу контекстуального аналізу та методу польового моделювання, метод компонентного аналізу залучається як додатковий для надання більшої ілюстративності. Усі три названі методи доповнюють один одного.

При аналізі семантичної структури слова у синтагматичному плані враховуються, насамперед, контекст і ситуація, а

також безпосереднє оточення слова (його дистрибуція). Контекстуальний аналіз в дослідженні дискурсу має першорядне значення: очевидно є не тільки самостійна цінність контекстуального аналізу, але й те, що він створює підґрунтя для застосування інших методів семантичних досліджень. Базову одиницю контент-аналізу становить, власне, контекст. Під контекстом ми традиційно розуміємо фрагмент тексту, що включає обрану для аналізу одиницю, необхідний і достатній для визначення значення цієї одиниці, є несуперечливим по відношенню до спільного змісту такого тексту

За З.І. Хованською під контекстом маємо на увазі розмежування на «*мікроконтекст*» – вербальне оточення аналізованого слова в межах його безпосередніх семантичних зв'язків, тобто в рамках його предикативних, атрибутивних, комплементивних синтаксичних відносин, і «*макроконтекст*» – вербальне оточення аналізованого слова, що включає мовні відрізки будь-якої протяжності в межах опосередкованих семантичних зв'язків. Тому контекстуальний аналіз розуміється не тільки як аналіз безпосереднього оточення досліджуваного слова, але й аналіз його понятійних і семантичних зв'язків за межами однієї синтагми – в рамках всього твору або його окремої структурної частини [5, с. 67].

Глумачення контексту передбачає врахування всіх чинників лінгвістичного характеру та максимальну кількість екстралінгвістичних факторів. Дослідження французького фольклорного дискурсу проводиться в історичному та цивілізаційному контексті, оскільки особливості семантики лексичних одиниць в рамках конкретного тексту безпосередньо пов'язані з його жанровою приналежністю. Мова йде про жанровий контекст – «макроконтекст», якщо твір досліджується в широкому контексті. Фрагментарне дослідження окремого текстового елемента, вимагає застосування ситуативного контексту «мікроконтексту». Очевидною є спорідненість контент-аналізу і методу польового моделювання. Визначення поля найчастіше базується на ретельному дослідженні тексту й конкретного контексту. Оскільки слова характеризуються як формальним, так і змістовним аспектами, то виділення слів в підсистемі може вироблятися як за формальними, так і за змістовними критеріями. Виходячи з зовнішньої оформленості елементів, можна виділити групи, предметом дослідження яких можуть бути значення як гомоморфного лексичного поля лексем, об'єднаних спільною, як правило, кореневою морфемою, так і гетероморфних груп слів, які об'єднуються спільним значенням. У плані змісту предметом дослідження можуть виступати як гомосемні групи референтів, поєднані загальною семою, так і гетеросемні, які відзначаються спільністю лексичного вираження [1; 2].

Констатується також близькість *методів польового моделювання, контекстуального методу та методу компонентного аналізу*. Мовознавці вважають, що теорія поля не виключає компонентного аналізу, навпаки, вона може мати тверду основу тільки

тоді, коли вона спирається на неподільні надалі смислові одиниці: теорія поля та семний доповнюють одне одного [3, с. 296]. Ми вважаємо, що метод польового моделювання і компонентний є взаємодоповнюючими, тобто такими, що знаходяться в додатковій дистрибуції по відношенню один до одного.

Практично всі історико-семантичні дослідження ХХ ст., здійснені на французькому мовному матеріалі, відбивали історичний і соціальний характер лексичних та семантичних мовних змін. Більшість цих робіт створено в 60–80-ті рр. ХХ ст. під впливом концепції Ж. Маторе, розробленої ним ще в 50-ті рр. Концепція Ж. Маторе набула популярності головним чином внаслідок того, що вона ґрунтувалася на цікавій концепції ієрархічного структурування лексики. Однак навіть послідовники його теорії плуталися в термінах «слова – свідки епохи» і «ключові слова» [10, с. 21–23, 42–28]. Крім цього, концепція Ж. Маторе припускає наявність в конкретну епоху єдиного для всіх соціальних груп ідеалу. Однак зауважимо, що важливість того чи іншого поняття в різному соціальному середовищі буде різною в силу неоднорідності рівнів культури різних соціумів. Концепція Ж. Маторе здійснила значний вплив на дослідження в галузі історичної лексикології та семантики, метою яких було структурування лексичних одиниць та упорядкування мовних фактів. Те ж прагнення пояснює прихильність практично всіх дослідників такого напрямку до використання у методологічному апараті дослідження методу польового моделювання. Метод польового моделювання – це представлення у вигляді спрощеної гіпотетичної абстрактної схеми сукупності мовних засобів одного чи всіх мовних рівнів, об'єднаних спільним змістом, формою, способом творення, функцією тощо, а також опис структури та складників цієї моделі. Такий метод утверджується в лінгвістиці після появи терміна «поле», запозиченого до лінгвістичних студій з фізичних наук.

Французький дослідник Ш. Брюкер, на дослідження якого також у великій мірі вплинули лінгвістичні погляди Ж. Маторе, не погоджувався з концепцією існування термінів «слова – свідки епохи» і «ключові слова» [6, с. 38]. Внутрішня організація понятійного поля забезпечується опозиціями або, скоріше, різними типами семантичного взаємовпливу складових його членів. Дослідник поміщав у центр поля слово або групу слів, зміст яких, по можливості, найбільш цілісно переддав концепт відповідного поля. Важливість цієї первинної семи, яку виражав базовий концепт, буде різною в змісті лексем-членів поля залежно від конкретного контексту і ситуації. Навколо центру групуються сектори або зони, до складу яких входять лексеми, де «концептуальна» сема є не домінуючою, а додатковою. Відбувається специфікація через інші ознаки. Периферійні сектори, в свою чергу, можуть поділятися на субсектори. У субсекторах можуть розташовуватися квазісиноніми або слова, що увійшли до цього поля з іншого тощо. Таким чином, дослідження переміщується в площину теорії прототипів.

Чим більш специфічне значення тієї чи іншої лексеми, тим більше віддалена вона від центру *поля*. Лексеми, що знаходяться в центрі поля, є більш частотними і легше комбінуються з іншими лексемами, ніж ті, які знаходяться в периферійних секторах *поля*. Відсутність специфічних рис у значенні центральних членів поля призводить до того, що вони легко можуть замінити в контекстах слова, пов'язані з периферійними зонами.

Аналізовані лексеми вписуються в одиницю вищого порядку, яку Ш. Брюкер визначає як *лексичне*, а не як *понятійне*

поле: вчений наполягає на семасіологічній орієнтації дослідження. Таким чином, запропонована методика ґрунтується на результатах семантичного, лексикографічного та стилістичного досліджень.

Точкою відліку для Ш. Брюкера слугував стан досліджуваного поля в писемному французькому дискурсі першої половини ХІІ ст. Провівши його детальне дослідження, науковець простежив його еволюцію в наступні періоди становлення старофранцузької літератури. Матеріалом дослідження Ш. Брюкера слугувало розмаїття різножанрових текстів, серед яких обиралися найбільш домінуючі та відповідні кожному конкретному жанру [6, с. 44].

Мовознавець надає величезного значення висвітленню історії літературних жанрів, історії ідей та історії цивілізації, тому що все це, на його думку, може сприяти вивченню слів обраного для аналізу лексичного поля, оскільки сприяє реконструкції контексту. Відібрані таким чином одиниці, зважені з позицій історичного (соціологічного і культурного) контексту, аналізуються в безпосередньому лінгвістичному контексті. Цей аналіз будується на низці факторів: 1) розглядається «психологічна ситуація», в якій зазначається вживання тієї чи іншої лексеми; 2) аналізується безпосереднє контекстуальне оточення, яке не має прямого відношення до досліджуваної понятійної сфери, але побічно втягнуте в неї за рахунок сусідства елементів, які в неї входять; 3) дослідник враховує при аналізі так звані асоціативні об'єднання. Під такими об'єднаннями автор розуміє контактні або дистантні вживання базових одиниць дослідження з лексичними одиницями, які не є по відношенню до них ні синонімами, ні антонімами, але мають певну семантичну близькість. Такі об'єднання носять, як правило, формульний характер, наприклад *sage et vieil* [там само].

Фундаментальним історико-семантичним дослідженням є праця К.Ж. Холімана, присвячена вивченню феодального лексикону. Лексеми, досліджувані в роботі, належать до соціальної структури феодалізму (*baron, chevalier, dame, seigneur, hom, vassal*). Походження їх семантики пов'язане з історією фундаментального соціального зрушення: переходу від античного до феодального світу, що відбувається на тлі переходу від латини до старофранцузької мови. З урахуванням цього соціально-історичного підґрунтя кожна лексема досліджується в максимально можливій кількості безпосередніх мовних контекстів [9, с. 15].

Також досить змістовним нам видається дослідження Г.С. Берджеса, присвячене особливостям функціонування докуртуазного шару лексики, відповідно, лексем *courtois, villain, aventure, franc, franchise, honneur, proz, proece, bon, beau, beauté, gent, amour*. Г.С. Берджес опрацьовує всі контексти, в яких фігурують досліджувані слова, докладно аналізуючи їх словесне оточення. Нерідко при поясненні того чи іншого контексту вчений тлумачить і загальний ситуаційний фон. Під загальним ситуаційним фоном він розуміє як макроконтекст творів, так і культурно-історичну атмосферу досліджуваного періоду, особливості жанрів епопеї та куртуазного роману. Ключовими словами Г.С. Берджес вважає лексеми: *proz, sage, honur, dreit, amur, chevalier, franc, ber, bon, curteis, gentilz, gent, seignur, honte, fei, tort, etc.* «Словом – свідком епохи» виступає лексема *vasselage*, адже якості, що містяться в семантичному значенні цієї лексичної одиниці, є необхідними для того, щоб бути відданим васалом [7, с. 159].

Наукову розвідку Т. Венкелера присвячено одинадцять прикметникам старофранцузького періоду: *ber, courtois, fier,*

franc, gentil, hardi, noble, preux, riche, sage, vaillant. Відбір аналізованих одиниць здійснювався не на основі спільності семантики, а на основі відповідності єдиній структурній моделі, надзвичайно поширеній в середньовічній літературі, такого типу: «Антропонім + визначений артикль + ім'я (іменник або прикметник)» [11, с. 23]. Таким чином, Т. Венкелер досліджує семантику, відштовхуючись від зовнішніх, формальних сторін функціонування аналізованих лексем, відібраних також за формальною ознакою, від їх найчастіше оказіональних контекстних реалізацій. Попередники і сучасники Т. Венкелера відводили опису функціонування лексики вкрай скромне місце. Зокрема, осторонь в більшості випадків залишалася синтагматика досліджуваних одиниць, їх комбінаторна здатність.

Висновки. Отже, подальші дослідження фольклорного дискурсу Франції ґрунтуватимуться на застосуванні комплексної методики саме у синтагматичному та парадигматичному планах. Поєднання методів контекстуального аналізу, методу польового моделювання та компонентного аналізу різножанрових фольклорних текстів є передумовою для подальшої реконструкції когнітивної мапи французького фольклорного дискурсу.

Література:

- Гак В.Г. К проблеме семантической синтагматики / В.Г. Гак // Проблемы структурной лингвистики. – М. : Наука, 1972. – С. 367–395.
- Гак В.Г. К типологии и методике историко-семантических исследований / В.Г. Гак, М.А. Бородин. – Л. : Наука, 1979. – 232 с.
- Гулыга Е.В. О компонентном анализе значимых единиц языка // Е.В. Гулыга, Е.И. Шендельс // Принципы и методы семантических исследований. – М. : Наука, 1976. – С. 291–314.
- ЛЭС: Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. – М. : Наука, 1990. – 556 с.
- Хованская З.И. Принципы анализа художественной речи и литературного произведения / З.И. Хованская. – Саратов : Из-во Саратовского ун-та, 1975. – 429 с.
- Brucker Ch. Sage et sagesse au Moyen Age (XII-XIII siècles) / Ch. Brucker // Etude historique, sémantique et stylistique. – Genève : Librairie DROZ, 1987. – 194 p.
- Burgess G.S. Contribution à l'étude du vocabulaire prés-courtois / G.S. Burgess. – Genève : Librairie DROZ, 1970. – 183 p.
- Dictionnaire du Moyen Français [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.cnrtl.fr/definition/dmf/seigneur>.
- Hollyman K.-J. Le développement du vocabulaire féodal en France pendant le Haut Moyen Age. Étude sémantique / K.J. Hollyman. – Genève: 1957. – 342 p.
- Matoré G. Le vocabulaire et la société médiévale / G. Matoré. – P.: Presses universitaires de France, 1985. – 336 p.
- Venckeleer T. Pollant li Proz. Contribution à l'histoire de quelques qualifications laudatives en français du Moyen Age: faculté des lettres et sciences humaines, thèse / T. Venckeleer. – Lille : Université de Paris, 1976. – 417 p.

Есипович К. П. Методологические основы исследования фольклорного дискурса

Аннотация. В статье мы обосновываем теоретические и методологические вопросы исследования семантики французского фольклорного дискурса. К синтагматическим методам анализа относятся дистрибутивный и контекстуальный методы, а также изучение законов сочетаемости слов. Парадигматически ориентированным методам соответствуют методы субституции, компонентного анализа и метод семантических полей.

Ключевые слова: метод полевого моделирования, контент-анализ, компонентный метод.

Yesypovych K. Methodological grounds of folk discourse research

Summary. In the proposed article we substantiate the theoretical grounds and methodological issues of research of the semantics of the french folk discourse. The syntagmatic methods of analysis are distributive and contextual techniques and also the investigation of the laws of words collocations. The paradigmatic oriented methods correspond to the methods of substitution, component analysis and method of semantic fields.

Key words: method of field modeling, content analysis, component method.